

120

М И К О Л А
Б А Ж А Н

БАТЬКИ
Й СІНИ

ДЕРЖЛІТВИДАВ

Державне
Літературне
Видавництво

1938

891.79-1

М. БАЖАН

БАТЬКИ Й СІНИ

ПОЕМА

~~11/2/10~~
4

Служба Препора
Републиканска Служба
УРСР Имени КЛРС

... Приємно й радісно знати, що кров, рясно
пролита нашими людьми, не минула марно, що
вона дала свої наслідки.

Й. Сталін

1919 року в бою під Харковом загинув лу-
ганський робітник Петро Цупов. П'ять його
синів билися на різних фронтах громадянської
війни і троє з них загинули так, як вмер їхній
батько.

З історії громадянської війни на Україні.

Він кожному з п'ятьох вдивлявся пильно в очі,
Ловив їх першу мисль і чув їх перший сміх,
І на долоні клав, на шкарубкі, робочі,
Щоб зважити тільця рожевобокі їх.
Вони сміялися, пухнасті рученята
Іще невпевнено простягнувши до мети.
І так ішли роки, і п'ятого вже брата
Приймали в дружній гурт, як рівного, брата.
Вп'ятьох ловили щук, вп'ятьох пускали змія,
Вп'ятьох в городових жбурляли камінці
І на підрослого (не знати як) Андрія
Прийшлося перешивать Єгорові штанці.
Ходили уп'ятьох на розшуки вугілля,
Терпляче риючи лиловий чадний шлак,
І, з дому вирвавшись, в короткий час дозвілля
З рогатки цілили ворону між гілляк.
Купатися вп'ятьох хлопчача йшла навала,
Босоніж влазила в угільну жирну твань,
І от в свій тихий нурт їх з плюскотом приймала
Від маслянистих плям аж райдужна Лугань.

Тіла їх золотив жорсткий луганський вітер
І степовий будяк роздряпував литки;
По черзі вчилися науки хитрих літер,
Щоб вписувать слова у лінії чіткі,
По черзі танули в сухім горінні кору,
По черзі бралися до праці і до книг,
І вирости дупкі, і тільки ось Єгору
Скрипучий ревматизм скрутив суглоби ніг.
О, безкінечні дні в нетопленій хатині,
Картоплі мерзла слизь, крутий землястий хліб,
Розквітла по кутках на вибіленій глині
Зелена, мокра цвіль і рудуватий гриб!
Це ви ішли отак, дитинств робочих роки.
— Борись, мій хлопчику, навчайся і роби! —
І тіло в них міцне, і плечі в них широкі,
І мисль оформила опуклі їх лоби.
І так ішли літа, тяжкі й напівголодні,
В хлопчачих вистрибах, в заранньому труді,
І мати плакала: — Що їстимуть сьогодні,
Чим завтра житимуть хлоп'ята молоді?
І все частіш до них мовчазно й неквапливо
Гурток чудних гостей приходив уночі,
Хрумтливі бублики і в жовтій пляшці пиво,
Та ще якісь книжки у клунку несучи.
До сонних хлопчаків, всміхаючись, підходив
Любимий їхній гість, хороший дядько Клим, —
Від нього можна їм казки почуть на подив
І по-дорослому балакать можна з ним.
Він весело питав: — Ще не спите, орлята?
— О, ні! Ми не спимо, Єфремовичу, ні! —
Та тільки для Сашка, для старшого їх брата
Був дозвіл слухати розмови ті нічні.

Старою хусткою вікно запнувши щільно,
При кволій лампочці схилившись до стола,
Вони вглядалися в розкриту книжку пильно
І до світання в них розмова тиха йшла.
Коли, задумою і тишею поійняті,
Уже розходились останні із гостей,—
Нечутно й бережно ступаючи по хаті,
Схвильований отець підходив до дітей.
Огорнута теплом убогої постелі,
Спокійно дихала його дочка мала,
Щось бурмотів Андрій, і сні якісь веселі
Примусили тихцем всміхатися Павла.
Він поруч них сідав у роздумі й безсонні,
Вдивляючись у даль, вслухаючись у тьму,
І так сидів, лице сховавши у долоні,
І все життя тоді продумалось йому.
— Зростуть мої сини, робочі чесні люди,
Й за брата встане брат, за батька встане син,
Брати мого життя надійдуть звідусюди,
І буде путь одна, і буде клас один.
І навчимося ми землею володіти,
Як Маркс заповідав, як Ленін учить нас...
І, може, він сказав це голосно, бо діти
Чогось прокинулись: — А що це, батьку,— клас?
Тоді, вслухаючись, аж серце било в груди,
Всі діти Цуповські почули вперш слова
Про те, що Ленін єсть, єсть Маркс—великі люди,
Що вчать робітників, як здобувать права.

І день такий настав, коли наймення їхні,
Не раз проказані в нічній луганській млі,
На стягах, на вустах, негасні і невтихні,
Пройшли по збудженій, збунтованій землі.
Сашка вже не було — до дальнього Кронштадту
Його ще цар забрав у свій балтійський флот,
І діти думали:— Чи довелося брату
Йти до Зимнього в рядах матроських рот?
З луганських бідних хиж Радянська встала влада,
І вісімнадцятий тяжкий почався рік.
Німецьких батарей важчезна канонада
За Родаковим десь гриміла віддалік.
Весняно пахнув степ. Блакитним цвітом рясту,
Як одсвітом небес, цвіли горби земні,
І сріберний полин вже прорість гнав стрільчасту,
І жайворонок мрів у звучній вишині.
Гарматний відгомін з весіннім першим громом
Мішався раз-у-раз в одних розкатів жмут.
Відступить армія. І схвалений ревкомом
Був Ворошиловим розроблений маршрут:

Зберігши сили всі, на Міллерово вийти
І до Царицина пробитись крізь Лиху.
— Гатіть, гарматчики, в картеч по німцях бийте,
Вкриваючи вогнем ніч відступу глуху!
Риплять тугі вози. Скрегочуть ешелони,
Під лязкіт буферів зчіпляючись вночі.
Тривожних коней храп. Людей тяжкі колони.
Снарядні ящики. Бляшанки бомб. Харчі.
Могуче рухання військового огрому.
— Чекай, Луганську мій! Вернемося ми знов! —
І Цупов, вийшовши з засідання ревкому,
Давно знайомими провулками пішов.
За вікнами халуп хитались чорні тіні.
Десь двері грюкали, кричало немовля.
Він тут родивсь, він жив у цій хисткій хатині,
І це його сім'я, і це його земля.
І він іде звідсіль без розпачу і страху.
— Я вдох з Павлом піду. Бійці потрібні нам.
Я синові дам свою посріблену папаху
І навіть карабін я свій йому віддам...
У хату він ввійшов. Звелась повільно Маша
І тільки глянула, і зрозуміла все.
Він мовчки затягнув два ремні патронташа
І вимовив: — Павло! Хай матір принесе
Твій козушок старий, мою папаху сиву,
І навіть карабін я свій тобі віддав...
І він вперед ступав, і жінку мовчазливу
У втомлене лице, в уста поцілував.
— Так треба, Машенько. Чекай на зустріч скору.
Де тільки зможу, я догляну за Павлом.
Тобі допомагати доводиться Сгору, —
Сімнадцять літ йому, дорослий він цілком. —

Поблідши, звівсь Єгор і тихо змовив:— Тату,
Я не лишаюся, я йду з тобою теж.
— Куди?— Павло скипів, поглянувши на брата.—
Куди недужими ногами ти підеш?
— Лишайся, сину мій. Ось мати в тебе хвора,
І ти нездужаєш. Ех, скільки треба сил...
Та й змовк, побачивши бліде лице Єгора,
Уперті вилиці, вузли набряклих жил.
Він сина отаким не бачив ще ніколи,—
Слова достиглої, змужнілої душі
Почув неждано він, і ці слова збороли,
І вперше він сином сказав:— Товариші,
Товариші мої, мої великі діти,
Моя і кров і плоть, сподіванка моя!
Гаразд. Учотирьох підем кадета бити,
Сашко — в Кронштадті, тут — Єгор, Павло і я.
Для революції синів даєш ти, Машо,
У горі зроджених. Тепер прийшов той час,
Коли по щастя йдуть,—нехай хоч старість наша
Нехитрі радощі зготує і для нас.
Не доживем, стара? Ну що ж,— так інші будуть,
Такі, як я і ти, не гнити у біді,
А жити в радості, й ці люди не забудуть
Бійців, які за них погинули тоді...

Утрюх вони пішли. Три добрі трюхлінійки
До Ворошиловських прибавилось полків.
Смертельні грози битв, злі блискавиці бійки,
Обвал страшних атак грудьми з них кожен стрів.
З Луганську вийшовши, синів не бачив Цупов —
З трьома загонами пішли вони в похід.
Наскокував бандит, із гаубиць німець гунав,
Донський куркуль стріляв із одрізана вслід.
І німець на Лиху ще натиски посилив,
Щоб на Царицино дорогу перетять, —
Тоді своїх бійців спокійний Ворошилов
В атаки сам водив і вчив перемагать.
Пройшли, звільнивши путь в боях, в атаках, в січах,
У праці й випробі воєнної учби;
Пил маршів і боїв лежав на їх обличчях,
Піт трудних перемог їм заросив лоби.
Під Суровікіно пожару мла багрова
Затьмила обрії, заслала путь і степ.
На бій із бандою полковника Попова,
Півколом вигнувшись, за цепом рушив цеп.

Частина Цупова за залізничним склепом
Стоїть, приклад рушниці приставивши до ніг.
Наказано іти у наступ третім ценом,
І ось команда — «Руш!» Нагнувшись, Цупов біг
Зза станції, зза хат, підпалених бандитом,
На рівній луг, в траву холодну і густу.
Рушниця на руді лягла привичним гнітом
І мушка врізана трикутничком в мету.
Ось там мета — крапки, розсіпані по луку.
Погані справи в вас, полковнику Понов!
П'ять пострілів. Тепер чергу патронів другу
З знайомим скреготом в рушницю вкласти знов,
І вправно цілити, і бити непохибно
В трьохбарвний їхній стяг, у золото погон.
Нас ждуть іще бої. Нам берегти потрібно
І кожного бійця, і кожен наш патрон.
Прокочуються вдаль уперті перебіжки.
Рвонувшись зразу, він переднього бійця
Нагнав і поруч ліг. — Посуньтесь, батьку, трішки. —
Почув здивовано. Вдивився до лиця
І аж гукнув: — Павло! — Здорові будьте, тату. —
І гільза, димлячись, стрибнула у траву.
Три кулі вгнавши, він садив четверту, п'яту.
— Ну, як живеш, Павло? — Як бачите, живу. —
На ноги скочивши, хвилястим бистрим ценом
Передні рушили. Схопився і Павло.
Плечистий, кремезний, він височів над степом
І світлі кучері метнулись на чоло.
І тої ж миті лязк. Упала з рук рушниця.
Ще раз ступив вперед, ще раз вдивився в світ,
Тоді, хитаючись, повільно став хилиться,
Рукою пітною вхопившись за живіт.

— Павлушко, Павлику ... Убитий? Ні, не вбитий ...
Пакет розірвано. Розплутано бинти ...
Резерви ввів у бій біляк несамовитий.
Червоні змушені з позицій відійти.
Зомлілого Павла звалив собі на спину,
Поніс до станції. Пересвист смертних бджіл
Здрігався і лящав.— Ти житимеш, мій сину.
Тебе я донесу. У батька хватить сил.—
І раптом вдарило розпечено і тупо
Десь під коліном в кість, і біль міцнів і ріс,
Та, шкутильгаючи, не зупинявся Цупов
І тіло синове, криваве тіло ніс.
Упав, підвівся знов, та, другий раз упавши,
Земля хитнулася і небо шкереберть
Під ноги попливло.— Оце уже назавше ...
Та ось вона яка, та таємнича смерть ...

Удвох очунали в шпитальному вагоні.
 — Я знаю, що мені...— прошепотів Павло,
 Та губи спечені були гіркі й солоні
 І слово вимовить заважко їм було.
 — Мені кінець прийшов.— Він проказав надсилу
 І змовк, вслухаючись в гранат близький розрив,
 У гуркіт бою. Змовк і руку побілілу
 На послану під ним солому опустил.
 — Ти житимеш, Павло...— казав йому на вухо
 Схололий батько, сам не вірячи в слова.
 Вже біля поїзду гранати рвуться глухо,
 Вже крик бандитських зграй всі звуки покрива.
 Метнулись зранені, рушниці чи гранати
 Шукаючи навкруг. Ні бомб, ані рушниць.
 Павло хрипів:— Мені однаково вмирати...
 Підвівшись раптом, впав на батька горлиць,
 Безсило його примусивши лежати,
 В предсмертний дужий рух останню вклавши міць
 В ту ж мить із гуркотом убік шаринулись двері.
 Розхрістаний козак в вагон влетів з дверей
 І, скільки куль було в козацькім револьвері,
 Він стільки випустив в напівживих людей.

1310
4

Так згинув перший син, Павло Петрович Цупов,
Луганський робітник і син робітника.
І над кривавищем в упор пробитих трупів
Встає його отець. Хай батьківська рука
Закриє бережно розкриті очі сина,
Сповине мертвого шинелею з плеча...
Як тихо на руках лежить його дитина,
Покірне й втомлене, слухняне дитинча...
— Ти чуєш, Павлику? Ти чуєш батька, сину?
Я замордованим дітям своїм клянусь,—
Безстрашно битимусь, безтрепетно загину
За те, для чого жив, за що помер Павлусь.
Я, неподоланий, загляну смерті в очі,
Я не зійду з путі, свою обравши путь.
В полках прославлених мої сини робочі
Із краю в край землі наш прапор пронесуть...
Знов Суровікіно було відбито вранці.
Війська ладналися продовжувать маршрут,
І над могилою постріляних луганців
Три рази прогримів прощальний їх салют.
Вологий горб землі рожево-білим цвітом
Обсипало вишень розгойдане гілля.
Вже одгримів салют засмученим привітом,
Та довго лунами гуділа ще земля.
Земля гуділа скрізь. Розгорнутим походом
Ішли в Царицино донбасівські полки.
Вставали заграви над заходом і сходом,
На півдні й півночі іскрилися клинки.
Був Цупов у боях над берегами Дону,
Був під Царициним в нечуваних боях,
Де сталінський наказ вів Армію Червону,
До славних перемог накреслюючи шлях.

Круг мурів цегляних глухим і мірним кроком,
В шоломи вгрузнувши, німецький йшов патруль.
Зустрічних всіх капрал тяжким обводив оком.
— Грабоване добро, капрале, карауль!
Чув Цупов їх ходу, крок вбивці й окупанта,
Приникши в темряві за Ольховським мостом.
Копита цокотять. Гетьманська п'яна банда
Промчала по путях. Бряжчить сталений шолом.
Навкруг — кати й шпикки. Гуляє по Луганську
Нагайка вартових і шомпол прусака.
О, знає він, як ждуть на армію радянську
У кожній змученій сім'ї робітника.
О, Цупов знає теж тривожність днів чекання,
Вслуховання у гул все ближчих канонад,
Різка, як запах гроз, передчуття повстання
І радість звільнення, що йде з полками Рад.
Він згадує, як сам в забутій голуб'ятні
Склад більшовицьких бомб влаштував колись
І, певно, знов десь там лежать пляшки гранатні,
Щоб руки в слухний час за кільця їх взялись.

Мигочуть вогники зелені і червоні.
Проскиглила сурма. Майнув хисткий ліхтар.
Хтось крикнув болізно у темному вагоні
Й по м'ясу людському загув тупий удар.
Підкови лязкнули об гравій, сталь і шпали.
Тісний гурток людей за кіньми ведучи,
Гетьманські вершники ще раз назад промчали.
— На розстріл повели братів моїх вночі...
Ми помстимось, брати! — Ривком страшної волі
Вже зроджений в устах цей вигук обірвав.
Торкнув хтось за плече, і він обличчя Олі,
Налякане й бліде, у темряві впізнав.
— Ти, дочко? — Батеньку, хутчій, хутчій додому!
В провулках — ні душі, і зараз можна йти.
Ми й не повірили товарищу твому,
Коли він нам сказав, що тут чекаєш ти...
Беззвучно плакала, його зустрівши, жінка,
Дивились з захватом Микола та Андрій.
— Здорова, Машенько? А як моя дитинка? —
І над колискою схилився він мершій.
В парадній хусточці там величалась Шура,
Тому шість місяців народжена дочка.
— Міцненька дівчинка, та, бач, яка похмура, —
Ніяк не вистромить із рота кулачка. —
Вона уже тяглась до вусів, до борідки,
Кумедно зморщившись, напружено сопла.
— Розкажуй, Петрику! Як ти пробравсь і звідки?
— Схотілося до вас, а тут іще й діла...
Просився довго я, нарешті відпустили.
Добравсь до Харкова, звідтіть уже — пуста.
Немає, видно, в них ні нюху, ані сили, —
Ні, певне, Цупова і цей раз не з'їсте...

Він вдома був два дні. Дружина похолола
Без сліз вглядалась в тьму, коли він з дому йшов.
Тяжкого кошика за ним поніс Микола,
Пішов до станції та не вернувся знов.
Миколу він забрав, четвертого взяв сина,
Щоб в трудній боротьбі за батьком йшли сини,
Щоб в бойовім житті їх путь була єдина,
Щоб справі партії все віддали вони.

У книзі славних літ, подій і дат священних,
Рядки історії бринять, немов метал,—
Ми в них вчуваємо звучання серць натхнених
І бронзових людей ведем на п'єдестал.
Ми придивляємось в безтрепетні їх очі,
У мужні лінії спокійних їхніх рис,
І згадуєм діла і вислови пророчі,
І стяг прославлений схиляємо униз.
Безсмертна їхня кров живе в серцях народу,
Живе в серцях братів, онуків і дітей,
Ця кров, пролита в час великого походу,
Ця перша вільна кров історії людей.
Наймення і життя, достойно пережиті!
Як клятву вірності, повторюємо їх,
Увічнені людьми не тільки у граніті,
У бронзі й мармурі, але й в серцях живих.

Він впав під Харковом, під містом робітничим,
Білогвардійцями оточений навкруг,
І над закуреним димами битв обличчям
Шумів між хмарами шрапнелів круглий пух.
Схилялись небеса на руки, розпростерті
По скровленій землі, по стоптаній траві,
І повагом зійшов суворий спокій смерті
На зціплені уста, на очі бойові.
На бронепоезді, що звався «Ворошилов»,
Громивши ворогів наводкою в упор,
Десь біля Юзівки схилюся і знесилів
І так, як батько, вмер поранений Єгор.
Тоді ж, в квітневу ніч, із Щуповської хати
Пішов іще один, останній син Андрій.
Уранці вибігши, гукала марно мати,
Вслухалась з розпачем, як розгортався бій.
Шарпнувся кулемет. І враз забрязкотіли
Навальні постріли із тисячі рушниць.
В Луганському степу, край Гострої Могили
Шкуровські вершники котились з коней ниць.

Вони запóвзали на непоборнім рубі,
Що перед ними встав і смертю загримів.
Пружності, золоті обойми п'ятизубі
Замурзаний Андрій приносив для бійців.
Слова зривались з губ, порепаних од смаги:
— Завзятий, бач, який! Ану, давай сюди...
І він вертався, і ніс для них холодні фляги,
Вщерть повні доброї луганської води.
Так з ними і пішов, вмостившись на двуколку
Між цинкових скриньок, торбин, клунків і пак,
І став улюбленцем донбасівського полку
Цей бистрий і меткий і радісний хлопчак.
Шість впевнених бійців із Цуповського роду
В атаки кидались, проходили фронти,—
Лише Сашко й Андрій вернулися з походу,
Щоб матір мертвою на цвинтарі знайти.
Як батько і брати, в бою помер Микола,
На банду рушивши в загоні ВЧК.
Наган стискаючи, рука його схолола,
Та зброї звичної не кинула рука.

Як часто слово «смерть» звучить у людській мові,
Захвилювавши думку, стривоживши почуття,
Та не лякатися його більшовиків,—
Ти з нами і для нас, товаришу Життя!
Ти нами ствержене і ти здобуєте нами,
Ти в слові нашому, ти в нашому труді,
Переливаєшся ти нашими серцями,
Ти сповнюєш тіла і душі молоді.
Вславляймо ж, прапор свій схиляючи додолу,
Осяяну життям смерть Цупова Петра,
Єгора Цупова, і Цупова Миколу,
І Цупова Павла хай слава не вмира!
Вони не згинули, вони живуть і нині,
Вони готові встать на перший клич війни.
Нехай посміє хтось загрозувати країні,
Де є такі батьки, де є такі сини!

Редактор
А. Розін

Макет оформлення
Я. Руденський
За матеріалами
барельєфу
«Оборона Луганська»
скульпторів

Бульдїна, Дарагана, Ражби

Техкерівник
М. Штуліфкер

Коректор
Є. Циплакова

Здано в роботу 11-V-38 р.
Підписано до друку 16-VII-38 р.
Зам. 486. Видання 921.
Уповноважений Головліту, 1162.
друк. арк. 1³/₄
Пап. ф. 72×110¹/₁₆—95 кг.
пап. арк. 7/8
Тираж: 10.000.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе,
Харків, пров. Фрунзе, 6.

ХАРКІВСЬКИЙ
літературний музей
Вст. № 3896 Інв. № КБ-1674

Литература

38-3592

BCT 3896
KB-4671